

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 11 (2022/Yaz), ss. 273-300.

Geliş Tarihi: 15 Mayıs 2022
Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022

Araştırma Makalesi/Research Article*

TÜRK SEKÜLERİZMİNDE FENOMONOLOJİK BİR YAPIT: MABET'TEN MEKÂN AYAŞOFYA

Yavuz YILDIRIM**

Öz

Modern Türkiye'nin kurucu iradesi pozitivist felsefeye inanan, laik/seküler anlayış içerisinde devletin ve toplumun dönüşümünü amaçlamıştır. Bu değişimin itici gücü olarak da hukuk alanında reformlar yapılmıştır. Yeni devletin laik yapısının seküler toplum yaratılmasıyla yaşayabileceği düşüncesiyle dinin tanzim edilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, 916 yıl kilise, 481 yıl cami olan Ayasofya dinsel bir alandan seküler bir mekân olan müzeye çevrilmiştir. 24 Kasım 1934'te Bakanlar Kurul Kararnamesi ile müzeye çevrilen Ayasofya, 1924'te başlayan özellikle de 1928'de yoğunlaşmaya devam eden laik devlet-seküler toplum formasyonunun bir sembolü olmuştur. Fenomenleşen bir mabet/mekân olması bakımından Ayasofya toplumun çeşitli kesimlerince siyasal ve dinsel kamplaşmanın da sembolü olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modern Türkiye, Sekülerizm, Ayasofya, Sembol, Mabet/Mekân.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (yavuzyildirim977@gmail.com), Orcid: 0000-0002-6475-6403.

A PHENOMONOLGICAL WORK IN TURKISH SECULARISM: FROM TEMPLE TO SPACE HAGIA SOPHIA

Abstract

The founding will of Modern Turkey believed in positivist philosophy and aimed at the transformation of the state and society within a secular understanding. As the driving force of this change, reforms were made in the field of law. With the thought that the secular structure of the new state could survive with the creation of a secular society, arrangements were made for the regulation of religion. In this context Hagia Sophia, which was a church for 916 years and a mosque for 481 years, has been converted from a religious area to a secular place a museum. Hagia Sophia, which was turned into a museum on November 24, 1934 by the Decree of the Council of Ministers, became a symbol of the secular state-secular society formation that started in 1924 and continued to intensify, especially in 1928. It is seen that Hagia Sophia is also symbol of political and religious polarization by various segments of the society in terms of being a phenomenonized sanctuary/space.

Keywords: Modern Turkey, Secularism, Hagia Sophia, Symbol, Temple/Place.

Giriş

Bir dünya kenti olan İstanbul'un silüetini oluşturan mimari eserler arasında ilk akla gelenlerden biri de Ayasofya'dır. Ayasofya, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde üç kere inşa edilen, bugüne kadar ayakta kalmayı başaran bazilika formunda kubbeli bir katedraldir. Ayasofya'nın inşa edilmesinin iki yönüyle I. Justinianus'un bir meydan okuma eseri olarak görmek yanlış olmaz. Birincisi, ülkenin içinden geçtiği ayaklanmaların bastırılması ve ülkenin huzura kavuşması¹; diğeri de M. Ö. X. yüzyılda inşa edilen Süleyman Tapınağı'ndan daha haşmetli bir eser çıkartmak isteğidir². Bu doğrultuda Ayasofya'nın inşaatına 23 Şubat 532'de başlanılmış, bezeme dışında kalan bölümler 5 yıl 10 ay 4 gün sonra 27 Aralık 537'de bitirilmiştir³.

¹ İsmail Kandemir, *Ulu Mabet Ayasofya*, Ekip Matbaa, İstanbul, 2004, s. 15

² Pelin Çift, Erhan Altunay, *Ayasofya'nın Gizli Tarihi*, Beyaz Baykuş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 15.

³ Erdem Yücel, *Ayasofya Müzesi*, Asri Basımevi, İstanbul, 1986, s. 8.

Doğu Hristiyanlığınca *magnum opus*⁴ olarak kabul gören Ayasofya, ilerleyen süre zarfında Katolik-Ortodoks Hristiyan bölünmesiyle Ortodoks Hristiyan âlemi için artık bir mabetten daha büyük dinsel-politik merkez olmuştur.

1453'te dinsel-politik bir merkez olan İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı toplumunun ibadet ihtiyacını karşılamak üzere, Fatih Sultan Mehmed'in emriyle camii formuna getirilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmıştır. İstanbul'un fethini biraz da Ayasofya'da namaz kılmak olarak gören cihat anlayışını söylemeden geçmek yanlış olmaz⁵. Osmanlı döneminde mimari tahribatı azaltmak maksadıyla Mimar Sinan tarafından yapılan büyük tadilatlar⁶ ile Abdülmecid dönemindeki restorasyon işlemleri⁷ neticesinde Ayasofya, Cumhuriyet dönemine kadar fiziken güçlendirilmek cihetiyle ve tüm muhteşemliğiyle ayakta kalmaya devam etmiştir.

Bir modernleşme projesi olarak görülmesi gereken Yeni Türk devleti, pozitivist/ilerlemeci geleneksel kodlar taşıyan kurucu kadrolara sahip olması dolayısıyla Erken Cumhuriyet dönemlerinden itibaren laik devlet anlayışı eğilimini ortaya koymuştur. Laik devletin seküler toplum ile konsolide edilmesi bağlamında Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüşümü, sembolik yönüyle son derece metaforik bir olgudur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de devlet eliyle inşa edilen seküler hayatın ideolojik ve siyasal paradigması üzerinden Ayasofya'nın tarihsel konumunu ortaya çıkartmaktır. Çalışmanın gövdesini oluşturan temel hipotez, Türk sekülerizmi⁸ ve Ayasofya ilişkisini kurmaktır. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesinde siyasal erkin kararı ve toplumsal algının boyutunu ortaya koymak açısından dönem basınındaki akisleri söylem analizi metoduyla incelenecektir. Çalışmanın zaman dilimini, laiklik inşasının ivmelendiği 1928 ile Ayasofya'nın müzeye dönüştürüldüğü Şubat 1935 aralığı oluşturacaktır. Hiç şüphesiz ki bu tarih aralığının seçilmesinde Türkçe ibadetin başlaması ve seküler yaşamın Cumhuriyet Türkiye'sinde toplumda yer bulması, dönem

⁴ Magnum opus/opus magnum: Lat. Başyapıt

⁵ Bkz. Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, ss. 103, 105.

⁶ W. Euguene Kleinbauer, Anthony White, Henry Matthews, *Ayasofya* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 93.

⁷ Bkz. LitographedLois haghe, Aya Sofia Constantinple, As a Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid From the Original Drawings By Cheavalier Caspard Fossati.

⁸ Sekülerizm: Kamusal alanda devletin laik uygulamaya geçmesi bireysel ve toplumsal açıdan dünyevi yaşam düzeninin kurulması. (Bkz. Durmuş Hocaoğlu, *Laisizmden Milli Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.; Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, Imge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.)

açısından milat olarak değerlendirilmiştir. Türk sekülerizmini Ayasofya üzerinden okuma çabasının altında yatan temel dinamik, devlet aygıtının bu denli önemli bir yapıt üzerinden toplumu yönlendirmesi ve Ayasofya'nın sembolik değerini göstermesidir.

Ayasofya'nın müzeye dönüşümünün fenomenolojik açıdan değerlendirilmesi, dönüşümün nasıl görüldüğü sorusunu akıllara getirmektedir. Fenomenoloji kuramı öncelikle felsefe alanında ortaya atılan⁹ zamanla sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi gibi disiplinlerin kullandığı bir yöntem olarak belirginleşmiş, günümüzde de gündelik yaşam sosyolojisinin değerlendirilmesinde sıkça başvurulan bir yöntem haline gelmiştir. Kavramsal olarak kısaca "obje/süjenin özünü aramak veya nasıl görüldüğünü görme çabası" olarak açıklanabilir. Bu kapsamda Ayasofya'nın 1934 Türkiye'sinde fenomenolojik durumunun topografyasını çıkarmak çalışmanın alt hipotezini oluşturmaktadır. Ayasofya, toplumda dini, siyasi ve ideolojik reaksiyonlara bağlı olarak metaforlaştırılan bir mimari eser olmanın yanında, idealaştırılan bir yapıt olması hasebiyle dikkat çekici bir konu ve konumdur. Özellikle yakın tarihimizde mütedeyyin entelijansiyanın duygusal bir biçimde konuyu ele aldığı örnekler kamuoyundaki fenomenolojik önemini perçinlemiştir¹⁰.

Ayasofya üzerine pek çok bilimsel çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Teoloji, sanat tarihi, mimari, mühendislik alanları gibi gerek sosyal bilimler gerekse de fen bilimleri disiplinlerince çalışmalar yapılmaktadır. Ayasofya'nın dönüşümünü kapsamı bakımından yapılan çalışmalar analiz edildiğinde; Erkin Akan'ın "*Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*"¹¹ başlıklı yüksek lisans tezinde, konuyu arşiv belgeleri ve inceleme-araştırma eserleri ışığında yordamladığı, ancak toplumsal boyutunu yeteri kadar ele almadığı görülmektedir. Diğer taraftan Abdullah İkinci'nin "*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e*

⁹ Bkz. Edmund Husserl, *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 31-46. Fenomenoloji kavramının ilk kez G.W.Frederich Hegel kullanmış; ancak felsefik bir yaklaşım olarak Husserl tarafından kavramsallaştırılmıştır. Fenomenolojik felsefe yöntemine göre, varlıklar görecelidir. Rölatif bir yaklaşım biçimi olarak değerlendirilecek bu felsefik tutumun temelinde, bireyin veya toplumun bilincinin nasıl inşa edildiği öne çıkmaktadır.

¹⁰ Bkz. Necip Fazıl Kısakürek, "Ayasofya", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/10, İstanbul, 1967, s. 11-13; Nuri Baş, "Ayasofya'm", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2/14, İstanbul, 1968, s. 34; Orhan Yüksel Serdengeçti, *Ayasofya Davası'nın Hakiki ve Hukuki Durumu*, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

¹¹ Erkin Akan, *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale, 2008.

Ayasofya"¹² başlıklı yüksek lisans tezinde çalışmaya kaynaklık eden eserleri listelemediği, yapılan incelemede elde edilen bilgiler ışığında konunun dağınık bir biçimde işlendiği görülmüştür. Erdal Şahin'in "*Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansması: Ayasofya Örneği*"¹³ başlıklı yüksek lisans tezinde birinci el kaynak kullanımının olmadığı, belirli süreli yayınlarla konuyu ele aldığı tespit edilmiştir.

Erkin Akan'ın "*Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma*"¹⁴ adlı makalesi, müze kararının yasal dayanağı olan Bakanlar Kurulu Kararnamesinin (BKK) grafolojik incelemesi üzerine yoğunlaşması bakımından konuya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Gülsemin Mısırlı ve Mehmet Erdoğan'ın "*Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını*"¹⁵ yakın dönemde (2020) Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesini inceleyen, iletişim bilimleri açısından sıcak gündemi Türk basını üzerinden değerlendiren bir çalışmadır. Abuzer Yeşil ile Mehmet Ulaş'ın ortak çalışmaları olan "*İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi*"¹⁶ makaleleri, Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesi hadisesini yabancı basında çıkan haberler üzerinden analiz ve yorumları kapsadığı görülmektedir. Ahmet İşler'in "*Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970*"¹⁷ adlı makalesi, tek parti iktidarı sonrası Ayasofya'nun camiye dönüştürülmesine dair muhafazakâr kesimde oluşan birikimi ele alan, yakın dönemde camiye dönüşümünü tarihsel süreklilik bağlamında analiz eden bir çalışmadır. Son olarak Çiğdem Kafescioğlu'nun *Toplumsal Tarih* dergisinde yayımlanan "*İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya*"¹⁸ makalesi günümüzde Ayasofya'nun nasıl

¹² Abdullah İkinci, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2014.

¹³ Erdal Şahin, *Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansması: Ayasofya Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

¹⁴ Erkin Akan, "*Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma*", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125/247, Temmuz- Ağustos 2020, ss. 313-328.

¹⁵ Gülsemin Mısırlı, Mehmet Erdoğan, "*Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını*", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9/1, Mart 2021, 351-372.

¹⁶ Abuzer Yeşil, Mehmet Ulaş, "*İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi*", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, Aralık 2020/2, ss. 250-271.

¹⁷ Ahmet İşler, *Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970*, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, 2020, ss. 301-307.

¹⁸ Çiğdem Kafescioğlu, "*İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya*", *Toplumsal Tarih*, 241, Ocak 2014, ss. 4-8.

anlamlandırıldığını anlamaya dönük Türkiye'nin rolünü tartışan bir çalışma olarak öne çıkmaktadır.

1. Türk Sekülerizminin Tarihsel Serencamı

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Osmanlı Devlet düzenini iyileştirmek amacıyla yapılan düzenlemelerle yeni kurumlar açılmıştır. Bu kurumlar, modern devlet yapısını oluştururken diğer taraftan devlet-toplum-birey yaşamında değişimlere de zemin oluşturmuştur. Osmanlı'nın son dönemindeki batı tipi eğitim kurumları, azınlık okullarının yaygınlaşması, karma eğitim, kadınlar için eğitim kurumlarının açılması, özellikle Birinci Dünya Savaşı döneminde kadınların iş hayatında görünmeye başlaması seküler yaşamın kapısını aralayan olgulardan birkaçı olarak sayılabilir¹⁹. Ancak tüm bu değişimlere karşın Geç Osmanlı döneminde sekülerizm resmi bir program olmayıp pratiğin teorinin önüne geçme süreci olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet rejiminin kurulmasıyla çağdaşlaşma projesinin bir bileşeni olarak sekülerizm, resmî ideolojinin bir parçası olmuştur. Sekülerizme dair uygulamalar dini dışlayan biçimden çok dinsel kurumları düzenleyen, yeniden organize eden ve modern devlet olgusu ile bütünleştiren yönüyle belirginleşmiştir. Sekülerleştirici devlet düzenlemeleri İslamiyet ile modernleşme arasında bir denge kurma üzerine tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu anlayışın arkasında Davison'a göre; Atatürk'ün fikri gelişmesinde önemli etkisi olan Ziya Gökalp'ın "din ögesinin ulusal kimliğin gelişmesinde yararlı olacağı ilkesi"²⁰ görüşünün etkili olduğu söylenebilir. Sekülerizm -Batı tipi laiklik mücadelesinin oluşmadığı Türk toplumunda- dinin kurumsal değişimi, ruhban sınıfı, halk hareketleri vb. olgulardan doğmamış; kurucu iradenin çağdaşlaşma yolunda gecikmesinin getirdiği eksiklik düşüncesiyle hızlandırılmış bir programla hayata geçirilmiştir²¹.

Türkiye'de laik devlet seküler toplum paradigması, Yeni Türk devletinin kuruluşu sonrasında dolaşıma girmiş kavramlar setidir. Malum olduğu üzere yeni devlet cumhuriyet rejimi üzerine inşa edilirken tarihsel kopuş bağlamında devr-i sabık Osmanlı Devleti'nin pek çok anlayış ve

¹⁹ Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991; Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

²⁰ Andrew Davison, *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 194.

²¹ İftar Gözaydın, *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 15-16.

uygulamasını terk etmiş, hatta yeni anlayış ve uygulamalar ile ikame etme yoluna gitmiştir. Bu kapsamda 3 Mart 1924²² ayrışmanın ilk noktası olmuştur. Bir dizi kanun yoluyla seküler bir yaşamın temellerinin atıldığı bir dönemde din-devlet-toplum ilişkisinin düzenlenmesi için de Diyanet İşleri Reisliğinin tesis edilmesi, Türk sekülerizminin özgüllüğünün bir başka boyutu olmuştur. İhtar Gözaydın, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sekülerizm bağlamında konuşlandırılmasını şöyle tahlil etmiştir: “*Laik nitelikte bir devlet, dahası toplum yapısını kurmaya çalışan yeni devletin kurucu kadrosu, din işlerini Bakanlar Kurulu içinde bir birime vermeyi tercih etmeyişleri*”²³ uygulaması; devlet işlerinde dinin belirleyici fonksiyonunun azaltılmaya başlandığının göstergesidir.

Ayşe Yanardağ'ın tahliliyle; tarikatlar, cemaatler Osmanlı Devleti'nin işleyişine yarardan çok zarar veren yapılar haline gelmiştir.²⁴ Bu bağlamda, devlet-din-toplum ilişkisini informal kurumlar yerine (tekke, zaviye ve türbe) formel din kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na tevdi etmesi sekülerleşmenin bir başka safhası olmuştur. Başka bir deyişle Yeni Türk devleti kurucu kadroları, Aydınlanma felsefesi ve pozitivizmin tesiriyle toplumsal değişimin itici gücünün sekülerleşmeden geçtiği fikrinden hareket etmişlerdir. Tarikat, cemaat gibi sosyal yapıların kümелendiği tekkeler, dinsel-politik-sosyal-ekonomik yapılarıyla efektif olup, toplumdan diskalifiye edilmesi din problematiğinin bir sosyal kontrol aracı olarak tasavvur edildiğini göstermektedir.

Diyanet İşleri, sekülerizm bağlamında 1925 yılında Kuran-ı Kerim'i tercüme yarışması açmış²⁵ ve bu tercüme meselesini dönemin önemli din bilgini M. Elmalılı Hamdi Yazır tamamlayarak hayata geçirmiştir. Türk sekülerizmini ulus devlet modelinin bir ayağı olarak değerlendirmek gerekirse; halkın kendi inandığı dinin kutsal kitabını kendi anadiliyle okuyup öğrenmesi hususundaki bu gelişme, tekke ve zaviyelerin ilgası ile aynı

²² Resmi Ceride, Kanun Numarası: 429 Şeriyet ve Eokaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19; Resmi Ceride, Kanun Numarası: 430 Tehvid-i Tedrisat Kanunu, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 19; Resmi Ceride, Kanun Numarası: 431 Hilafetin İlgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası 63, Sene 2, ss. 20-21.

²³ İhtar Gözaydın, “A.g.e.”, s. 61.

²⁴ Ayşe Yanardağ, *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, ss. 138-139.

²⁵ BCA, 30.10.0. / Yer: 26.149.18.

dönemlere denk gelmesi, yazılı olmayan ancak belirli bir program dahilinde seküler toplum inşasının izleri olarak görülebilir.

Yeni Türk devletinin sekülerizmi kavrayışı daha çok “din”in devletin ve toplumun geri kalmışlığının nedeni ve bağınazlığın kaynağı olarak görmesinden dolayı, modern devlet olgusu içinde “din” yeniden tanımlanmak istenmiştir. Geleneksel Türk toplumunda halkın din bilgisini edinme, sosyalleşme mecraları olan tekke, zaviye ve türbeleri kaldırmak suretiyle seküler yapılaşmanın toplumsal tabanı oluşturulmak istenmiştir²⁶. Aynı zamanda tekke ve zaviyelerde kümelenmiş kişilere de yaptırım uygulanmasını öngören kanuni düzenleme sekülerizmin kanun eliyle zorlayıcı tipolojisini yansıtmaktadır. Hatta tekke ve türbelerde bulunan sanat ve tarihi değeri bulunan taşınabilir nesnelere tespit edilmek suretiyle müzelerle kaldırılması²⁷, dini temalı öğelerin kutsal boyutundan çok artık sanat yönü ile ölçülmesi, sekülerleşmenin bir başka boyutunu ortaya koyan çarpıcı bir örnektir. Bu yaklaşım Ayasofya için de bir örnek oluşturacaktır.

Atatürk’ün seküler gelişmelerin öncüsü olduğu gerçeği çeşitli yurt gezilerinde kendisini göstermiştir. 1925’teki gericilik olaylarına karşı seküler devrimleri savunmak hatta bunları çoğaltmak amacıyla dönemin mutaassıp bir şehri olarak bilinen Kastamonu’ya gezide bulunmuştur. Halka çok açık bir mesaj olarak değerlendirilebilecek bu gezi, Atatürk’ün devrimlerini ve seküler yaşamı kurma iradesindeki kararlılığını göstermesi açısından önemlidir. Atatürk, Kastamonu’da halkı Panama şapka ile selamlamış, ardından 28 Ağustos 1925’teki ünlü İnebolu Türk Ocağı’ndaki hitabetinde, “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran halkın kıyafetinin ne milli ne çağdaş ne de uluslararası koşullarda olduğunu Türk halkının çağdaş ve uluslararası koşullara uygun kılık kıyafete geçmesi gerektiği*”²⁸ yönündeki söylemleriyle halka çok net biçimde ifade etmiştir. Bu konuşmalar, 25 Kasım 1925’te yayınlanacak olan Şapka Kanunu²⁹ olarak bilinen seküler yaşamı tesis etmeye geçiş öncesi Ata’nın halkı ile mutabakatını imlemiştir.

²⁶ Resmi Ceride, Kanun Numarası: 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlğasına Dair Kanun, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, ss. 1-2.

²⁷ BCA, 51.0.0.0. / Yer: 2.13.17.

²⁸ Atatürk, *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 350-351.

²⁹ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 671 Şapka İktisası hakkında kanun, Kabul Tarihi 25 Teşrinisani 1341 ve 8 Cemaziyülevvel 1344, Sene: 3, Numarası: 230, s. 2.

Türk sekülerizmi, anayasal çerçevedeki değişimleriyle de kendine yer bulmaya başlamıştır. 6 Nisan 1928 tarihinde İsmet Paşa ve yüz yirmi milletvekilinin girişimleriyle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda birtakım değişiklikler için kanun teklifi vermişlerdir. Kanun teklifinin en dikkat çekici yanı olan "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslamdır" ibaresi, 10 Nisan 1928 yılında kabul edilerek yürürlükten kaldırılmıştır. Bir başka değişiklik de milletvekillerinin yeminindeki "vallahî" ifadesinin kaldırılmış olması hukuk retoriğindeki seküler yapının oluşumuna işaretir³⁰. Seküler gelişmelerin kuşatıcı boyutu toplumsal tabandan gelen talepler üzerine bina edilmemiş, aksine tepeden bizzat kurucu iradeyi temsil konumundaki kişiler eliyle yapılması Cumhuriyet kadrolarının seküler bir düzen yaratma arzularının göstergesi olmuştur.

Yine 1928 yılı seküler düzene geçişin kamuoyu yoklaması olarak tabir edilebilecek bir gelişmeye sahne olmuştur. Türkçe ibadetin kapısını aralayacak olan bu gelişme Darülfünun' da hazırlanmış bir rapordur. 1928 Dini Islah Beyannamesi³¹ olarak literatüre giren çalışma, dönemin siyasal iktidarının laik-seküler gelişmelerinin bir akisi olarak görülebilir. Beyanname, Fuad Köprülü, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), İsmail Hakkı İzmirli, Halil Halit gibi dönemin önemli ilim adamları tarafından hazırlanmıştır. Beyanname'de ibadethanelere oturma sırası konulması, ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi, ibadetlerin makamlı ve müzikal biçimde yapılması ve hutbelerinde toplumsal konulardan çok uhrevi esaslara yönelik olması ele alınmıştır³². Aynı beyanname için de Osman Ergin, Şerafettin Yaltkaya'nın şu ifadesinin altını çizmiştir: "Terbiye Müderrisi İsmail Hakkı, müderrisler toplantısında birkaç kere Atatürk bizden bir şeyler bekliyor hatta istiyor diyor ve beklenen şeyi de kısmen anlatıyordu"³³. Anlaşıldığı üzere seküler bir toplum düşüncesi Atatürk'ün oluşturmak istediği ama görüş ve düşüncelerini tamamen hayata geçiremediği bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü dini ıslah beyannamesi tabir yerindeyse rafa kaldırılmış, beyannamenin ikinci maddesi doğrultusunda ibadetin Türkçeleştirilmesine yönelik gelişmeler olmuştur.

³⁰ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 1222 Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin muaddil Kanun, Kabul Tarihi 10 Nisan 1928, Yayın Tarihi: 14 Nisan 1928, Numarası: 863, s. 5002.

³¹ "İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit*, 20 Haziran 1928, ss. 1-2.

³² İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II. Cilt*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 497-499.

³³ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi Cilt V*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1964.

Türkçe ibadet hareketi 1932 yılının Ramazan ayına denk gelmiştir. Türkçe ibadet konusunda halktan veya din adamlarından bir talep geldiğine dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır. Bu konuda kesin bir bilgi olmamakla beraber yaklaşık on yıldır devam eden Cumhuriyet devrimlerinin belirli bir olgunluğa eriştiğini düşünen Gazi Mustafa Kemal'in, özellikle Ramazan ayı içerisinde Türkçe ibadetin ilk adımları atılması konusunda şifahi direktifleri olduğu düşünülmektedir. Müslümanlar için son derece kıymetli olan Ramazan ayı döneminde din adamlarının yaklaşımları, halkın temayülünün ölçülebilmesi yapılacak çalışmaların istikametini belirlemiştir. Yapılan bir dizi değişiklikler resmi bir emir ile gerçekleşmemiş, aksine din adamlarının kendiliğinden ortaya koydukları öncü ibadetlerden oluşmuştur.

20 Ocak 1932 Çarşamba gününde, Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip ile Gaziantep Mebusu Kılıç Ali'nin de bulunduğu bir mecliste, Hafız Yaşar Okur bu cuma günü Yerebatan Camii'nde Türkçe Kur'an okuyacağını söyler; iki mebusu da bu olayı gazetelere bildirmek ve bizzat katılmaları konusunda görevlendirir³⁴. Bunun üzerine Hafız Yaşar Okur, Yerebatan Camii'nde Türkçe Kuran okur. *Cumhuriyet* gazetesi bu gelişmeyi "*Halk, Yasin suretini büyük bir vecdî heyecanla dinledi*"³⁵ olarak verir. Gazi Mustafa Kemal'in başlattığı Türkçe Kur'an-ı Kerim okunması meselesi, halkın olumlu tepkileri, destekleri ve dönemin öne çıkan hafızları ile din görevlilerinin sahiplenmesiyle Türkçe ibadet kendiliğinden olgunlaşmaya başlamıştır. Tabii olarak basın yoluyla ülkenin dört bir tarafına yayılan haberlerin yarattığı etkiyle ilk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'nda Hafız Sadık tarafından³⁶ okunmuştur. Türkçe ezanın yaygınlaşması ve kabul görmesine dair olay, 30 Ocak 1932 tarihinde Fatih Camii'nde Türkçe ezan okunmasıdır. 31 Ocak 1932 tarihli *Cumhuriyet* gazetesi haberine göre; "*Fatih camiinde ikinci ezanı da ilk defa türkçe okunmuştur. Ezanın türkçe okunacağını haber alan kesif bir kalabalık vaktinden evvel Fatih meydanına toplanmış, türkçe ezanı büyük bir alaka ile dinlemiştir. Ezan Hafız Rifat Bey tarafından evvela arapça, sonra da türkçe okunmuştur*"³⁷.

³⁴ Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 81.

³⁵ "Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu", *Cumhuriyet*, 23 Kânunusani 1932, ss. 1-4.

³⁶ Şayan Ulusan, "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, Niğde, 2018, s. 311.

³⁷ "İlk Türkçe ezan Dün Fatih'te okundu", *Cumhuriyet*, 31 Kânunusani 1932, ss. 1, 2.

Ramazan ayı içinde ayrıca bir önemi olan Kadir Gecesi, Türkçe ibadet yaklaşımının bir başka safhası olan Türkçe tekbirlerin ilk defa getirilmesi ve yapılan kandil programının halka radyo aracılığıyla ulaştırılması açısından yeniliklerin yaşandığı bir tarih olmuştur. 3 Şubat 1932 tarihine denk gelen Kadir Gecesi için, *Cumhuriyet* gazetesi 1 Şubat 1932 tarihinde, birinci sayfadan “*Dini ihtifal radyo ile her taraftan dinlenebilecek*”³⁸ bilgisini geçmiş ve halkın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Türkçe ibadetin kamusallaşması yönüyle radyonun kullanılmış olması, Türkçe ibadet konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın istek ve kararlılığını ortaya koymuştur. Nitekim 3 Şubat 1932 tarihinde Kadir Gecesi idrak edilmiş ve Ayasofya camisine radyo programı için düzenek kurulmuş, dönemin basınında Ayasofya Cami görüntüleri yansımıştır. *Milliyet* gazetesinin “*Türkçe Kuran ve tekbiri halk misli görülmemiş bir huşu içinde dinledi*”³⁹ manşetiyle verdiği haberde, program için 30 bin kişinin toplandığı, Ankara’dan da dinlendiği bilgisi yer almıştır.

Türkçe ibadet konusunda uygulamaların bütünlük göstermesi açısından, Diyanet İşleri Başkanlığı 6 Mart 1933 tarihinde, “*Selatü Selam’ın Türkçesi hakkında*”⁴⁰ genelge yayımlamıştır. Genelge itibarıyla Türkçe ezan ve kametin yürürlükte olduğu süreye kadar kullanılan hali yayımlanmıştır. Tüm müftülüklerle gönderilen genelgedeki, “*Arapça Salatüselam okumak ahenksiz düşeceği gibi Hükümeti Celile’nin takip buyurduğu maksadı milliye de uygun gelmediği...*” ifadesinde ezanın makamı ve özenli okunmasına önem verildiği görülmektedir.

Türk sekülerizminin gelişim seyri din ve dine ait olanların kamusal alandan özel alana doğru kaydırılması şeklinde gelişmiştir. Bu çerçevede devletin dinsel karakterinden soyutlanması istenmiş ve toplumsal yaşamın düzenlenmesi için de inanç eksenine yerine ulus devleti yapıtaşı olan ulusçu bir söylem oluşturulmuştur. Cumhuriyetin kritik destek noktası olması bakımından “*laik devlet*” ilkesi kendinden menkul bir kavram olarak dünyevi alan-dinsel alan düzenlemesi biçiminde gelişmiştir. Toplumsal yaşamın da dünyevileştirilmesi devlet aygıtının yukarıdan aşağıya tertiplemediği olgusal bir durum olarak ortaya çıkmıştır.

2. Ayasofya

³⁸ “Kadir gecesi türkçe Dini ihtifal yapılacak”, *Cumhuriyet*, 1 Şubat 1932, ss. 1, 5.

³⁹ “Ayasofya’da 30 bin kişi toplandı”, *Milliyet*, 4 Şubat 1932, ss. 1, 6.

⁴⁰ BCA, 30.10.0. / Yer: 26.150.21.

Hagia Sophia Kilisesi, üçlü teslis inancını temsilen kurulmuş Megale Ekklesia (Büyük Kilise) olarak anılmış; 1453'ten 1934'e kadar olan dönemde de İstanbul'un Ulucami'si niteliğinde olan hem Hristiyanlık hem İslamiyet için önemli bir mabet olmuştur⁴¹. Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesinden sonra Macaristan'dan şamdanlar getirilmiş, Helenistik dönemden kalma dev küpler ve kubbenin üstünde bulunan haçın yerine yaldızlı alem yapılarak⁴² Ayasofya İslami ve mimari açıdan estetize edilmiştir. Ayasofya'nın camiye çevrildikten sonra da mozaikleri korunmuş, sadece tasvirlerin yüzleri kapatılması yoluna gidilmiştir⁴³. Osmanlı'nın Hristiyanlığa ait değerlere de saygısının göstergesi olacak bu uygulama, Ayasofya'nın değerinin bugünlere kadar taşınmasında önemli rol oynamıştır.

Camiler, insanların ibadet ettikleri, toplandıkları, sohbet ettikleri, yardımların toplandığı, eğitim verildiği vb. işlevleriyle ekonomik-sosyal yönüyle değerlendirilmesi gereken bir mabettir. Bu anlamda cami veya camiler çok yönlü bir güç unsurudur. Hutbe, vaaz vb. ibadetlerde inananların özellikle edilgen olduğu durumlarda siyasal iktidarın kendini ifade etmesi yönüyle de siyasallaşabildiği görülmektedir⁴⁴. Bu bağlamda cami bir güç merkezi hatta politik-dinsel sembolik bir güç haline gelebilmektedir. İktidar sahiplerinin camilerde yapacakları ibadetleri ve ibadetlerin dışındaki fiillerin ayrıca bir değer kazanacağı aşıkardır. Ayasofya herhangi bir cami olmanın ötesinde bir ulucamidir.

Ayasofya'nın mimari estetiği, büyüklüğü, manevi değeri ve Topkapı Sarayı'na da yakınlığıyla Osmanlı padişahları ve devlet erkanın zaman zaman buldukları, çeşitli devlet törenlerinin de icra edildiği bir camiydi. Culus törenlerinin yapıldığı, padişahın salasının verildiği, mevlid merasimlerinin yapıldığı, divan toplantıları öncesi divanı hümayun namazlarının ve bayram

⁴¹ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 4. Cilt*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 206.

⁴² Arif Müfid Mansel, "Ayasofya", *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi 2. Cilt*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s. 50.

⁴³ Semavi Eyice, "Ayasofya", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt I*, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 449.

⁴⁴ Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 54-55.

namazlarının kılındığı Ayasofya⁴⁵, bir mabet olmaktan çok dinsel-politik sembol bir yapı özelliğindedir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde tedrici laiklik uygulamaları açısından Ayasofya da nasibini almıştır. Sembol bir caminin insanlığın evrensel mirası olarak değer görmesi için müzeye çevrilmesi konusunda ilk kanaatler, Gazi Mustafa Kemal'in 1929 Eylül'ünde İstanbul'da bulunduğu dönemde Ayasofya camini ziyareti ve Ayasofya kahvehanesinde halkla buluşmasıyla⁴⁶ başlatıldığını söyleyebiliriz. Erkin Akan'ın aktardığına göre, caminin bakımsız hali içerisinde güvercinlerin uçuşu gibi olaylara şahit olan Gazi bu durumdan rahatsız olmuştur⁴⁷.

Aslında 1929 öncesinde Ayasofya ile ilgili bir takım tamirat ve tadilat işlemleri yapılmış ve Ayasofya'ya gereken ihtimam gösterildiğine dair kayıtların olması her dönem Ayasofya'nın korunması ve yaşatılması için şartlar ne olursa olsun özen gösterildiğinin kanıtı olarak gösterilebilir⁴⁸. Yapılan keşif ve onarımlarla bir mabetin yaşatılmasının gerekliliği maddi ve manevi yönüyle sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan bakım ve onarımların kimler tarafından nasıl yapıldığı da bir başka noktadır. Bayındırlaşma meselesi olarak tarihe sahip çıkılması geleneksel vakıf hizmeti anlayışının bir gereği olarak bilinen yapısal bir durumken, onarım işlerinin bir kısmının da devlet eliyle yürütülmesi kurumsal değişimi de gözler önüne sermektedir.

Ayasofya'nın kaderinin değişimini İlhan Akçay, Türkiye'deki mason çevreleri ile Boston Bizans Araştırmaları Enstitüsü'nün başında bulunan Thomas Whittemore'in girişimiyle olduğunu ifade etmektedir. Atatürk'ün sofrasında Bizans mozaiklerinin onarılması fikrinin ortaya atılması neticesinde müzeye çevrilme süreci başlamıştır⁴⁹. Ahmet Akgündüz ve arkadaşlarına göre de İlhan Akçay'ın iddiasının aksine Ziyad Ebuzziya bu

⁴⁵ Bkz. Ayrıntılı bilgi için: Yavuz Ercan (sad.) *Esat Efendi Osmanlılarda Töre ve Törenler (Tefrişat-ı Kadime)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979; Dündar Alikılıç, *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarihi Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

⁴⁶ "Gazi Hz'nin tenezzühü", *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1929, s. 2.

⁴⁷ Erkin Akan, "A.g.e.", s. 35.

⁴⁸ BCA, 30.18.1.1. / Yer: 13.27.14.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 20.49.13.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 19.36.3.

Bkz. Aziz Ogan Koleksiyonu, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dökümantasyon Merkezi kayıtları. Bu dönemde yapılan tamiratlarda İstanbul Arkeolojisi Müze Müdürü Aziz Oğan'ın başkanlığında İstanbul imar projesi mimarı Henry Prost'un da dahil olduğu mimar ve mühendislerin çalışmalarıyla yürütülmüştür.

⁴⁹ İlhan Akçay, *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyat, Ankara, 1968, ss. 86-88.

dönemde Gazi Mustafa Kemal'in mason localarını kapattığını ileri sürmüş ve locaların etkisinin olmadığını iddia etmiştir⁵⁰. Bir başka iddiayı da Ömer Telliöğlü *Gerçek Hayat* haftalık dergisinde belirtmiştir. Telliöğlü'nun aktardığına göre, iki olay Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinde etkili olmuştur. İlki, 1918'de İstanbul'un işgali sonrasında Ayasofya'nın işgal askerlerince ele geçirme girişiminin sonuçsuz kalması ve hükümetten izin alınarak işgal askerleri tarafından teslim alınmasının yarattığı travmadır. İkincisi de 1919 Paris Barış Konferansı sürecinde İngiltere'nin Hindistan Valisi Edwin Samuel Montagu'nun Ayasofya'nın yalnızca dini bir anıta dönüştürülme tavsiyesinin olmasıdır⁵¹. Bir diğer bilgiye göre de mozaiklerin çıkarılması sürecinde Thomas Whittemore, 1932'deki Türk Tarih Kongre'sine davet edilmiş ve Atatürk ile Bizans sanatı üzerine konuşmuş⁵² olmaları, Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinde etki etmiş olabileceğidir. Bu değerlendirmeler en nihayetinde bir vakıa olarak Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüştürülmesini gerekçelendirmede fenomeolojik boyutları sergilemektedir.

Bir hakikat var ki, The Byzantine Institute adına Thomas Whittemore'a 7 Haziran 1931'de Ayasofya'daki mozaiklerin çıkarılması ve incelenmesi konusunda müsaade verilmesiydi⁵³. Whittemore ve ekibi, Haziran 1931'den 1932 Nisan'ına kadar Ayasofya'da incelemelerde bulunmuş, sonrasında pek çok mozaığın gün yüzüne çıkartılmasını sağlamıştır. Mozaiklerin gün yüzüne çıkarılması ve temizlenmesi işlemleri, İstanbul'un kurucusu İmparator Konstantin, Ayasofya'yı yaptıran Justinianus ve Hz. İsa'nın mozaiklerini temizleme işleri 1934 yılının yaz aylarına kadar sürmüştür⁵⁴.

⁵⁰ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 405.; Bkz. Mason Localarının kapatılması, <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>, 1930'ların ortalarına doğru, dünya ve ülke konjonktürünün gelişimine bağlı olarak, ülkede sivil toplum kuruluşlarının yürüttüğü faaliyetler Halkevleri bünyesinde toplanmaya başlamış; Türk Ocakları ve Türkiye Kadınlar Derneği gibi birçok kuruluş çalışmalarına son vermiştir. Türkiye Büyük Locası da aynı şartlar altında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın isteğine uyarak Ekim 1935'de çalışmalarını durdurmuştur. Erişim Tarihi: 5.12.2021 (22.44).

⁵¹ Ömer Telliöğlü, "Tüm zamanların en stratejik camii: Ayasofya", *Gerçek Hayat*, 962, 1-7 Nisan 2019, s. 30,

⁵² Ceren Katipoğlu, Çağla Caner Yüksel, "Cumhuriyet'in Politik Simgesi Olarak Ayasofya "Müzesi" ", *Mekân ve Kültür* (Der. Emine Onaran İncirlioğlu, Barış Kılıçbay), Cem Veb Ofset, Ankara, 2011, s. 74.

⁵³ BCA, 30.18.1.2. / Yer: 20.37.18.

⁵⁴ Semavi Eyice, *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore*, Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951, s. 7.

Bu işlerin yürütülmesi için tezkereyi sunan makamın Maarif Vekaleti olması, konunun bir eğitim ve kültür meselesi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Aslında, cami ve mescitler dini mabet olması bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın uhdesinde bulunan mabetler iken, laik devletin hakimiyet alanının genişletilmesi bağlamında 1931'de cami ve mescitler Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir⁵⁵. Vakıf müessesesi İslam hukuku açısından hayır işlerinin yürütüldüğü sosyal yapılar olması yönüyle, Yeni Türk devleti cami ve mescitleri dinsel yönden çok sosyal yapılar olarak gören bir eğilim içindeydi. Bu politika değişimi laik devlet-seküler yaşam tesis edilmesinde izlenen yol haritasını gösteren bir başka ayrıntı olmuştur. Bu gelişmeler, Ayasofya'nın mabetten mekâna dönüştürülmesi sürecinin bir günde cereyan eden vaka olmaktan çıkaran olaylar silsilesinin bir başka safhasıdır.

Diğer taraftan 1932 yılındaki Türkçe ibadetin yaygınlaştırılmasında Ayasofya çok önemli bir cami konumundaydı. Gazi Mustafa Kemal 1932'de Ayasofya için Reşit Galip ile yaptığı konuşmasında: "Bu mabed dünya tarihinde birçok vicdan münakaşalarının kürsüsü olmuştur...Ayasofya, dünya ölçüsünde bir mabeddir!"⁵⁶ demiştir. Gazi'nin dünya ölçüsü yakıştırması ve vicdan münakaşalarının kürsüsü söylemi, Ayasofya'yı farklı bir konuma getirmek için ilk söylediği sözler olarak kabul edilebilir. Bunun yanında Ayasofya'da Kadir Gecesi'nin Türkçe ibadetlerle idrak edilmesi (Kur'an-ı Kerim, Tekbir ve Ezan okunması) ve programa halkın yoğun ilgi göstermesi halk tarafından verilen değer nişanesiydi.

Uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında da Ayasofya konu edildiği söylenebilir. Dünya siyasetindeki değişimler ülkelerin bölgesel iş birliği ve antlaşmalar yapmasını beraberinde getiren bir süreci hazırlamıştı. Türkiye, 1930'ların ortasına doğru yayılcı İtalyan faşizmine karşı Balkan ülkeleri ile güç birliğine yolunu izlemiştir. Bunun somut örneklerinden biri de 14 Eylül 1933'te imzalanan Türkiye-Yunanistan Samimi Anlaşma Misakı'nı⁵⁷ imzalamıştır. İmzalanan misak ile Venizelos ile başlayan olumlu ilişkiler devam ettirilmiş ve bu çerçevede iyi niyet göstergesi olarak Ayasofya'nın

⁵⁵ Resmî Gazete, Kanun Numarası: 1827 Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanun, Kabul Tarihi 8 Haziran 1931, Yayımlı Tarihi: 13 Haziran 1931, Sayı:1821, s. 532.

⁵⁶ Düccane Cundioğlu, "A.g.e.", s. 75.

⁵⁷ Resmî Gazete, Kanun No: 2384 Türkiye ile Yunanistan Arasında Ankarada 14 Eylül 1933 Tarihinde İmzalanan Samimi Anlaşma Misakının Tasdikine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 6.3.1934, Yayımlı Tarihi: 12 Mart 1934, Sayı:2651. s. 3528.

camii olmaktan çıkarılarak insanlığa ait evrensel bir değer olması bağlamında müzeye çevrilmesi konusunda çeşitli iddialar da mevcuttur. Tabii olarak böyle bir durumu açığa kavuşturacak herhangi bir belge vb. kanıt bulunmamaktadır⁵⁸. Edhem Eldem de Yunanistan ile yakınlaşmanın bir eseri olarak Ayasofya'nın müzeye çevrilmiş olabileceğini düşünmenin mümkün olabileceğini yazmıştır⁵⁹. 1930'ların ısınan dış politikasında irredantizmden uzak, ulusal sınırlar içerisinde devleti koruma içgüdüleriyle hareket eden Türkiye, bölgede oluşabilecek savaş tehdidine karşı ihtiyatlı politikalarla süreci yürütmüştür⁶⁰. Ortodoks dünyasının sempatisini kazanmak adına kazan-kazan politikası içinde müze olabileceği konusunda sinyal verilmiş olabilir.

Sekülerleşmenin sembolik mekânı olarak Ayasofya'nın müzeye çevrilmesinden önce toplumu hazırlama bağlamında çeşitli haberler ve yazılarla basında 1933 Eylül'ünden itibaren sıklıkla işlendiği görülmeye başlanmıştır. Bu haberler önce Ayasofya'nın yıkılma tehlikesi hükümete yakın bir gazeteci olan Yunus Nadi tarafından başyazı olarak konu edilmiştir⁶¹. İlerleyen günlerde yine *Cumhuriyet*'te "*Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?*"⁶² haberi birinci sayfadan veriliyordu. Haberde, Ayasofya'nın Maarif Vekâlet'inin emrinde olduğu bilgisi dikkat çekicidir. Çünkü, Erdem Yücel'in aktardığına göre, dönemin Maarif Vekili Abidin Özmen, "*Ayasofya caminin müzeye çevrilmesi için emir aldığını, burasının Bizans ve Osmanlı eserlerini kapsayan bir müze olacağını*" söyleyen süreci hızlandıran kişi olacaktır. Diğer bir taraftan da yaklaşık iki yıldır devam eden mozaiklerin çıkarılması işleri tamamlandığına dair *Hakimiyeti Milliye* de haber yapmıştır. Haberde, Hz. İsa, Hz. Meryem, dört büyük melekten biri olan Cebrail (a.s) ve Bizans imparatorunun mozaikleri çıkarıldığı bilgisine yer verilmiş, çalışmaları yürüten Profesör Weimar da Cumhuriyet idaresinin güzel sanatlara verdiği değerini vurgulamıştır⁶³.1933 yılı çıkmadan basında bu sefer Fransız

⁵⁸ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, "A.g.e.", s. 406.; Pelin Çift, Erhan Altunay, "A.g.e.", s. 226.

⁵⁹ Edhem Eldem, "Ayasofya: Kilise, Cami, Müze, Simge", *Toplumsal Tarih*, 254, Şubat 2015, s. 83.

⁶⁰ Bkz. Alpaslan Öztürkci, "Türkiye'nin 1930'lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi", *Social Science Development Journal*, 6/23, ss. 1-15.

⁶¹ Yunus Nadi, "Ayasofya'nın Yıkılma tehlikesi", *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1933, s. 1.

⁶² "Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?", *Cumhuriyet*, 16 Eylül 1933, ss. 1,6.

⁶³ "Ayasofya'daki Mozaikler", *Hakimiyeti Milliye*, 20 Kasım 1933, s. 1, 2.

Le Matin gazetesine kaynak gösterilerek “Ayasofya müze olacakmış”⁶⁴ haberi çıkmıştır.

Ayasofya’da mozaikleri temizleme ve gün yüzüne çıkartma işleri devam ederken diğer bir taraftan Ayasofya’nın temizlik ve tertip düzeniyle ilgilenilmiştir. Ayasofya’ya gelişi güzel konan eşyalar ve bakımsızlığına bir çare olunması minvalinde işlere girilmiş, 1934 Şubat’ında dönemin İçişleri Bakanı imzalı yazısıyla Ayasofya’da bulunan benzin bidonları ve muhtelif eşyaların kaldırılıp etrafın temizlenmesi⁶⁵ konusunda ilgili mercilere talimat verilmiştir. Şükrü Kaya’nın yazılı emrinin hemen ertesi günü *Cumhuriyet*’te çıkan habere göre⁶⁶, Whittemore Ayasofya’da sadece mozaikleri çıkartmak istediğini beyan vermiştir. Anlaşılan odur ki aslında daha büyük çaplı bir dönüşüm yapılmak istenmektedir; fakat kamuoyuna birden Ayasofya’nın müzeye çevrileceği için temizlik, tertip ve düzen kurulduğu meyanında bir bilgi verilmek istenmemiştir. Çünkü Whittemore ifadesinde Ramazan ve bayram dolayısıyla çok büyük yoğunluğun olduğu bilgisine de de erişilmektedir. Böylesine sembol bir mabetin seküler bir yapıya dönüştürüleceği bilgisinin bir hezeyana yol açabileceği endişesi herkesin malumudur.

Modern Türkiye’nin bilime ve sanata değer veren uygar toplumların eriştiği noktayı kendisine şiar edinen anlayışında bu türden gelişmeler, kurucu irade tarafından önem verildiği bilenen bir vakıydı. Fakat çıkarılan eserlerin bir cami içinde sergilenmesi meselesi aynı zamanda fikhî bir konuydu. İslam inancında ibadet edilen yerde insan sureti olamayacağı, İslam peygamberi Hz. Muhammed’in hadisinde açıkça ifade edilmiştir⁶⁷. Sanat çevrelerinde de Ayasofya mozaiklerinin ortaya çıkarılması heyecan yaratmıştı. Ünlü Türk ressamı Abidin Dino da mozaikleri sanat ve tarih açısından düşünülenin çok üstünde değere sahip olduğunu ifade eden bir yazı kaleme almıştı⁶⁸. Bu paradoksal durumu aşmanın bir tek seçeneği kalıyordu, o seçenek de Ayasofya’nın müzeye çevrilmesiydi.

⁶⁴ “Ayasofya müze olacakmış”, *Akşam*, 24 Kanunuevvel 1933, s. 1.

⁶⁵ BCA, 30.10.0.0 / Yer: 50.88.19.

⁶⁶ “Ayasofya’nın Mozaikleri”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1934, s. 2.

⁶⁷ Namazı Bozan Şeyler, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1034/icinde-resim-bulunan-evde-namaz-kilindir-mi?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>, (Melekler, içerisinde köpek ve resim/heykel bulunan eve girmezler), Erişim Tarihi: 12.12.2021 (21.41).

⁶⁸ Abidin Dino, “Ayasofya mozaikleri”, *Akşam*, 11 Mayıs 1934, s. 6.

Çıkarılan mozaikler 1934'te gazetelere haber olmaya devam etmiş artık mozaiklerin fotoğraflarına da yer verilmeye başlanmıştır⁶⁹. *Hakimiyeti Milliye*, Amerikan basının konuyu ele alma biçimi olarak *New York Times* gazetesini örnek gösterip Türkiye Cumhuriyeti Gazi Mustafa Kemal Paşa ve hükümetin müsaadesiyle mozaiklerin çıkartıldığı bilgisine yer vermiştir. Ayasofya'nın müze yapılacağına dair haberler basında tekrar yinelenmeye başlamıştı. İlk olarak 4 Eylül 1934'te *Cumhuriyet*'te küçük bir haber olarak çıkan müze yapılacağına dair haberde, haber kaynağı verilmemiş olmakla beraber; Ayasofya caminin bir kısmının müze olacağı yazılmıştır⁷⁰. Bir hafta sonra *Cumhuriyet*'te bu sefer birinci sayfadan ve Hz. İsa mozaikli haberde "Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar" manşeti atılmış, Müzeler Genel Müdürü Aziz Bey'in (Ogan) henüz müze için bir emir almadığını ancak tamirat ve gerekli çalışmalar için hazırlık yapıldığını ifade etmiştir. Maarif Vekili Abidin Bey (Özmen) de Ayasofya'nın müze olması konusunda düşüncesi olduğunu, yapılan incelemeler dahilinde karar verileceğini belirtmiştir⁷¹.

10 Kasım 1934 tarihinde Ayasofya Cami, Müzeler İdaresi'ne tahsis edilerek müze olma yolunda keskin bir viraj alınmıştır. Kutsal bir alanın seküler bir kamusal alana dönüşmesi basın tarafından aralıklı olarak işlenmiş, nihai olarak artık müze olacağı haberleri çıkmaya başlamıştır⁷². Haberde Aziz Bey (Oğan) başkanlığındaki komisyonun rapor hazırladığını, rapor doğrultusunda Bizans dönemine ait eserlerin teşhir edileceği ve bir müze olacağı bilgisine yer verilmiştir. Haberin yanındaki fotoğrafta belirtilen ilanda şöyle yazmaktadır: "Müze tamir ve tasnif sonuna kadar kapalıdır!" tabelası asılmıştır. Fiili müze süreci başlamış ancak resmi bir karar hala yoktur.

Dönemin tanıklarından Ziyad Ebuzziya Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi meselesini şöyle ifade etmiştir: "Maarif Vekaletine getirilen Abidin Özmen (9.7.1934) Ayasofya'nın cami dışındaki kısımlarının perişanlığını tespit etmiş, bu yerlerin ihya edilmesi için müze halinde halka açılarak faydalı olacağını Atatürk'e açmıştır. Atatürk konuyu uzman ekibe inceletmiştir. Komisyon raporuna göre, binayı saran çeşitli eklentilerinin yıkılması, cami kısmının ibadete kapatılarak müze yapılması tavsiyesinde bulunulmuştur. Bu doğrultuda Maarif Vekâleti'nin 14.11.1934 tarihli 94.401 sayılı tezkerede

⁶⁹ "Ayasofya'nın Mozaikleri Çıkarılıyor", *Hakimiyeti Milliye*, 18 Şubat 1934, s. 6.

⁷⁰ "Ayasofya camisinin bir kısmı müze mi oluyor?", *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1934, s. 4.

⁷¹ "Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1934, ss. 1, 6.

⁷² "Ayasofya müze oluyor", *Cumhuriyet*, 11 Birinci Kanun 1934, s. 2.

“Ayasofya Cami’nin tarihi vaziyeti itibarıyla müzeye çevrilmesi bütün şark alemini sevindireceği...” yazılıdır. Ebuzziya, Abidin Özmen ile diyalogunda da Ayasofya Cami’nin ibadete kapatılması bahsinde “İbadete kapatmak mı? Komisyon çizmeyi aştı. Böyle münasebetsizlik olur mu hiç? Ayasofya Camidir, aynı zamanda müze olacaktır. Maksat budur” demiştir⁷³. Hatıratında Abidin Özmen’in müze fikrini savunduğu ama camiyi muhafaza etme düşüncesinin de olduğu görülmektedir. Hatta cami vasfını tamamen yitirmesini de münasebetsizlik olarak nitelemiştir. Pek çok kaynak da Abidin Özmen’in Atatürk’ün batıcı, laik yönünü bilen biri olarak bu fikri empoze eden kişilerin başında gelen olarak anılmaktadır. Görüldüğü üzere sembol bir mabedin mekâna dönüşmesinin hassas bir konu olduğu, Abidin Özmen’in de bu konuda imtina ettiği ortaya çıkmaktadır.

Ayasofya’nın müzeye dönüştürülmesi bir günde olan bir mesele olmadığına bir kanıtı da konunun tarafı olan Evkaf Umum Müdürlüğü’nden görüş istenmiştir. Evkaf Umum Müdürlüğü 7.11.1934 tarih 107.153.97 sayılı yazı ile görüş yazısında: “Çevresinde Türk eserleriyle değeri arttığı tezkirede söylenen Ayasofya’nın müzeye çevrilmesi üzerinde söz söylemeyi Evkaf Umum Müdürlüğü selahiyeti dışında bulur”⁷⁴ ifadesi ile direkt bir olumsuz cevap vermekten kaçınmıştır. Anlaşılan Maarif Vekili gibi Evkaf Umum Müdürlüğü de rijit bir görüş beyan etmek istememiştir.

Cumhuriyet döneminde yapılan tadilat ve tamiratlarla korunmaya çalışılan Ayasofya, çevresinin bakımsızlığıyla bilinen bin dört yüz yıllık tarihi bir eserdir. Taşındığı tarihi ve uhrevi değer itibarıyla 1931’den itibaren Ayasofya kamuoyunun gündemi olmuştur. Tarihi mozaiklerin çıkartılmasıyla başlayan Ayasofya’daki değişim, çevresinin temizlenmesi, içerisinde bulunan muhtelif mebzul malzemelerin kaldırılmasıyla tertip düzen kazandırılması, çıkarılan mozaiklerin basında tanıtılmasıyla tarihi açıdan değerinin pekiştirilmesi, müzeye dönüştürülmesinin adım adım evrelerini oluşturmuştur. Müze fikri Whitmore, Aziz Oğan, Abidin Özmen, Evkaf Umum Müdürlüğü gibi konuya taraf olan muhataplarca açıkça paylaşılmamıştır. Modern Türkiye’nin laik devlet-seküler toplum ile var olacağı anlayışına inanan kurucu irade sembol bir mabet olan Ayasofya’nın müze olabileceği düşüncesinin alıştırılma sürecini tamamladığına kani olduğu görüşüyle Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk imzalı 24 Kasım 1934

⁷³ Ziyad Ebuzziya, “Ezan Sesine Hasret Ayasofya”, *İslam Mecmuası*, 46, Haziran 1987, s. 16.

⁷⁴ İlhan Akçay, “A. g. e.”, s. 99.

tarihli kararnameyle Ayasofya'yı müzeye çevirmiştir. Müze olmasındaki amaç da şöyle ifade edilmiştir: "...eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya camininin tarihi vaziyeti itibarile müzeye çevrilmesi bütünü Şark alemini sevindireceği ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetiyle bunun müzeye çevrilmesi..."⁷⁵.

Ayasofya Kararnamesi, Maarif Vekaleti ile Evkaf Umum Müdürlüğü'nün teklif yazılarında belirtilen gerekçelere dayanarak Ayasofya Cami'nin müzeye dönüştürülmesi tarihe hesap veren bir belge niteliğindedir. Bunun dışında eserin aslen Bizans eseri olması itibarıyla da vakfının olmadığı ve saltanatın kaldırılmasına atfen de sultan gelirlerinin kaldırıldığını vurgulayarak vakıf statüsünde olmadığı gerekçelendirilmiştir (1950 sonrası Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesi taleplerinin temel dayanağı Fatih Sultan Mehmed'e ait bir vakıf olduğu görüşüdür). Ayasofya'nın etrafındaki binaların yıkılması, çevrenin temizletilmesi ile diğer binaların da istimlak edilerek bakım onarım suretiyle korunması emri kararnamede mevcuttur. Bu kararnameyle Ayasofya yekvücut ve seküler bir yapı haline getirilmiştir. Kararname Bakanlar Kurulu Kararnamesi olup reisicumhur imzalıdır. Gazi Mustafa Kemal'e TBMM tarafından Atatürk soyadının verildiği güne denk gelmesi bakımından Atatürk'ün imzası tartışılan bir husus olmuştur⁷⁶ (Atatürk'ün çeşitli imzaları olduğu vakiadır). Belki de bu tartışmalara bir nokta koyması bağlamında 29 Aralık 1934'te yayımlanan kararnamede⁷⁷ Ayasofya'nın avlusunda muhtelif yerlerin kazılması için Alman Eski Eserler Enstitüsü Müdürü Schede'ye izin verilmesidir. Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ndeki imza, Atatürk'ün imzası olarak hafızalar kazınmış sembol imzasıdır. Kararnamenin tartışılan diğer bir yönü de Resmî Gazete'de yayımlanmamış olmasıdır⁷⁸.

Sekülerliğin nişanesi olarak seçilen Ayasofya, müze olarak açılışı yapılacak tarihe kadar ibadete de açık olmuş⁷⁹, 1934 Aralık'ında Ramazan'ın

⁷⁵ BCA, 30.18. 1.2. / Yer: 49.79.6.

⁷⁶ Bkz. Erkin Akan, "A. g.m."; Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, "A. g.e."; Türk Tarih Kurumu eski Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu'nun 24 Kasım 2013'deki iddiası, MHP'li Halaçoğlu: Ayasofya'yı müze yapan belgedeki Atatürk imzası sahte, <https://t24.com.tr/haber/mhpli-halacoglu-ayasofyayi-muze-yapan-belgedeki-ataturk-imzasi-sahte,244652>, Erişim Tarihi: 26.12.2021 (08.36).

⁷⁷ BCA, 030. 18.01.02. / Yer: 50.88.19.

⁷⁸ M. İnanç Özekmekçi, "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler Düşman İmgeleri* (Der. İnci Özkan Kerestecioglu, Güven Gürkan Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 287.

⁷⁹ "Camilerde ramazan", *Milliyet*, 9 Kanunuevvel 1934, s. 3.

birinci günü Ayasofya'da görevli vaiz vaaz vermiştir. Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi; çağdaşlaşma, batı ile entegrasyon, tarihe sahip çıkma, sekülerleşmenin yaygınlaşması saikleriyle yapılmıştır. Osmanlı Devleti ile rövanşizme girmeyecek durumda olan genç Cumhuriyet'in kendisine yeni bir yön arayışında olduğu muhakkaktı. Osmanlı Devleti döneminden kalan pek çok eserin o dönemde bozulmadan kullanılması bunun kanıtıdır. Atatürk'ün muasırlaşmak olarak koyduğu hedef pragmatik örneklerle doludur. Ayasofya da bu örneklerden biri olarak tanımlanabilir.

Müze dönüşürme hazırlıkları tamamlanan Ayasofya, 1 Şubat 1932'de müze olarak açıldı. *Akşam*⁸⁰ gazetesi haberine göre, cami dönemindeki halılar ile levhalar kaldırılmış, Bizans mozaikleri meydana çıkartılmıştır. Müze giriş bedeli olarak on bir buçuk kuruş alındı bilgisine yer verilmiştir. Alman Eserler Müzesi Müdürü'nün başkanlığında Ayasofya bahçesinde yapılan kazılarda⁸¹, Ayasofya'nın yapılışından daha eski dönemlere ait kalıntılara ulaşılmış, düne kadar Müslümanların ibadet ettikleri mabedin etrafının arkeolojik kazıların yapıldığı bir mekâna dönüşmesi, Cumhuriyet'in seküler düşünce yapısının bir başka yansıması olarak lanse ediliyordu. Ayasofya'nın müze halini yerinde görmek ve çıkarılan eserleri tetkik etmek amacıyla 6 Şubat 1935'te Mustafa Kemal Atatürk ziyarette bulunmuştur⁸². Atatürk'ün ziyaretinin iki boyutunu öne çıkarmak yanlış olmaz. Birincisi, yaklaşık 500 yıllık bir caminin müzeye dönüştürülmesine Cumhurbaşkanı düzeyinde alakanın bizzat gösterilmesi; diğeri de arkeolojik kazılar neticesinde çıkarılan eserleri görmek amacıyla olmasıdır.

Sonuç

Camiler dini mabetler olduğu kadar kamusal alanlardır. Nihayetinde cami sadece dört duvardan ibaret olmayıp bahçesi, şadırvanı, iç selamlık, dış selamlık alanlarından oluşan yapılardır. Bunun dışında külliyelerin temelini camiler oluşturduğu gibi külliyelerin de merkezi konumundadırlar. Bu yönleriyle camiler toplulukların ve toplumun ibadet dışında zaman zaman bulunduğu mabet/mekân yapılardır. Ayasofya ekseninde değerlendirildiğinde; tarihi yarımadanın içinde bulunması, Topkapı

⁸⁰ "Ayasofya müzesi açıldı", *Akşam*, 2 Şubat 1935, s. 1.

⁸¹ "Ayasofya bahçesinde çok eski eserler bulundu", *Akşam*, 7 Şubat 1935, ss. 1, 4.

⁸² "Reisimiz Büyük Önderi dün Ayasofya müzesinde tetkikat yaparlarken göstermektedir.", *Milliyet*, 7 Şubat 1935, s. 1.

Saray'na ve selatin camilerine yakınlığıyla tarihin bir mütemmim cüz'ü konumunda olması itibarıyla saltanat döneminin önemli bir kamusal yaşam alanı haline gelmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde tarihsel kopuş bağlamında toplumun zihin dünyasında yeni semboller oluşturmak amacıyla cami-i kebir olan Ayasofya, planlı bir tercih olarak müzeye çevrilmiştir.

1930'ların genç modern Türkiye'sinin inşasında laik anlayışın sembolleştiği bir yapı olarak Ayasofya, laik devlet anlayışının kamusal alanda Türk-İslam dünyası için fenomen bir mabedin seküler bir mekân olan müzeye çevrilmesi, ses getiren önemli bir hadise olmuştur. Dini ve sosyal açıdan sıradana indirgenemeyecek kadar önemli olan bu değişim, siyasal iktidarlarca da çeşitli yönleriyle siyasal argümanlarını güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Ayasofya, siyaset yapıcılarının retorik düzlemde sıklıkla başvurdukları bir metafor olmuştur.

Osmanlı-Türk toplumunun yaklaşık 500 yıldır ibadet ettiği hafızasına işlenmiş dinsel bir mabedin, aynı zamanda bir kültürel kod haline gelmesi kadar doğal bir süreç olamaz. Bu çerçevede Ayasofya caminin seküler bir mekân olarak müzeye dönüştürülmesi toplumda fenomenolojik yönüyle değişik algılar yaratmıştır. Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi süreci ve sonrasında tek parti dönemi koşulları içinde olumlu-olumsuz bir sosyal refleks gözlemlenmemiştir. Nitekim tek parti iktidarı sonrası İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü ile başlayan ve sonrasında muhafazakâr-mütedeyyin çevrelerce camiye dönüşüme yönelik arzular görülmüştür. Diğer taraftan kurucu değerlere sahip çıkan laik-cumhuriyetçi çizgi kesimlerce kurucu iradenin mirası olarak da değerlendirildiği bilinmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk, Modern Türkiye'nin ancak laik bir düzende ilerleme kaydedebileceği inancındaydı. Laik devlet yapısının seküler toplum yapısı oluşturulmadan var olmayacağı düşüncesi egemendi. Bu inanç ve düşünceyle Atatürk devrimlerinin sosyal hayatta yer bulması ve yaşaması için önderlik ettiği bilinmektedir. Bu düşünce biçiminin kitleselleşebilmesi için de zaman zaman sembolik öğelerden yararlandığı bir gerçektir. İşte bu noktada mimari ve mistik yönüyle sembol bir mabet olan Ayasofya'nın müzeye çevrilmesini sağlamıştır. Dini mabetler; kutsiyetiyle, inananları kapsayıcı yönüyle ve dayandıkları dini naslar itibarıyla sembolleştirilmeye açık yapılar olmuşlardır. Ayasofya tarihi-dini-mimari yönüyle bu sembolizmin zirvelerinden biridir. Bu bağlamda Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi, laik devlet-seküler toplum inşasında devlet tutumunun

net biçimde mesajı olmuştur. Ayasofya'ya dair imgeleri bir arada düşünmek⁸³ aynı zamanda Bizans'ı, Osmanlı'yı, Hristiyanlığı, İslamiyet'i, mimariyi ve müze olarak tüm insanlığa açılan bir kültür hazinesi olarak görebilmektir. Ayasofya geçmişten günümüze oluşan imgesiyle fenomenolojik boyutlarıyla tek bir gerçeğe indirgenemeyecek kadar önemli bir yapıt olduğunu her zaman ortaya koyan bir mabet/mekandır.

⁸³ Çiğdem Kafescioğlu, Nevra Necipoğlu, "Ayasofya: Kimlik, Hafıza ve Mekân Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışma", *Toplumsal Tarih*, 254, Şubat 2015, s. 43.

KAYNAKÇA

I. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA)

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 13.27.14. 06.05.1925.

BCA, 51.0.0.0. / Yer: 2.13.17. 11.10.1925.

BCA, 30.10.0. / Yer:26.149.18. 26.10. 1925.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 19.36.3. 30.05.1926.

BCA, 30.18.1.1. / Yer: 20.49.13. 01.08.1926.

BCA, 30.18.1.2. / Yer: 20.37.18. 07.06.1931.

BCA, 30.10.0. / Yer: 26.150.21. 27.01.1934.

BCA, 30.18. 1.2. / Yer: 49.79.6. 24.11.1934.

BCA, 30.10.0.0 / Yer: 50.88.19. 29.12.1934.

II. Resmî Yayınlar

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 429 Şeriye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 18-19.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 430 Tehvid-i Tedrisat Kanunu*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası: 63, Sene: 2, s. 19.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 431 Hilafetin İlga ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun*, 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1924, Numarası 63, Sene 2, s. 20-21.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 671 Şapka İktisası hakkında kanun*, Kabul Tarihi 25 Teşrinisani 1341 ve 8 Cemaziyülevvel 1344, Sene: 3, Numarası: 230, s. 2.

Resmî Ceride, *Kanun Numarası: 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*, 13 Cemaziyülevvel 1344, Numarası: 243, Sene: 3, s. 1-2.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 1222 Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin muaddil Kanun*, Kabul Tarihi 10 Nisan 1928, Yayım Tarihi: 14 Nisan 1928, Numarası: 863, s. 5002.

Resmî Gazete, *Kanun Numarası: 1827 Evkaf Umum Müdürlüğününün 1931 Mali Senesi Bütçe Kanun*, Kabul Tarihi 8 Haziran 1931, Yayım Tarihi: 13 Haziran 1931, Sayı:1821, s. 532.

Resmî Gazete, Kanun No: 2384 Türkiye ile Yunanistan Arasında Ankarada 14 Eylül 1933 Tarihinde İmzalanan Samimi Anlaşma Misakının Tasdikine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 6.3.1934, Yayımlı Tarihi: 12 Mart 1934, Sayı:2651. s. 3528.

III. Temel Eserler

Atatürk, *Söylev ve Demeçleri I-III (Açıklamalı Dizin ile)*, Divan Yayıncılık, Ankara, 2006.

IV. Süreli Yayınlar

"Ayasofya'da 30 bin kişi toplandı", *Milliyet*, (4 Şubat 1932).

"Ayasofya'da yıkılmak tehlikesi var mı?", *Cumhuriyet*, (16 Eylül 1933).

"Ayasofya'daki Mozaikler", *Hakimiyeti Milliye*, (20 Kasım 1933).

"Ayasofya müze olacaktı", *Akşam*, (24 Kanunuevvel 1933).

"Ayasofya'nın Mozayikleri", *Cumhuriyet*, (11 Şubat 1934).

"Ayasofya'nın Mozayikleri Çıkarılıyor", *Hakimiyeti Milliye*, (18 Şubat 1934).

"Ayasofya camisinin bir kısmı müze mi oluyor?", *Cumhuriyet*, (4 Eylül 1934).

"Ayasofya'nın müze yapılması için hazırlıklar", *Cumhuriyet*, (11 Eylül 1934).

"Ayasofya müze oluyor", *Cumhuriyet*, (11 Birinci Kanun 1934).

"Ayasofya müzesi açıldı", *Akşam*, (2 Şubat 1935).

"Ayasofya bahçesinde çok eski eserler bulundu", *Akşam*, (7 Şubat 1935).

"Camilerde ramazan", *Milliyet*, (9 Kanunuevvel 1934).

Dino, A. "Ayasofya mozaikleri", *Akşam*, (11 Mayıs 1934).

"Gazi Hz'nin tenezzühü", *Cumhuriyet*, (8 Eylül 1929).

"İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha Etrafında", *Vakit*, (20 Haziran 1928).

"İlk Türkçe ezan Dün Fatih'te okundu", *Cumhuriyet*, (31 Kânunusani 1932).

"Kadir gecesi türkçe Dini ihtifal yapılacak", *Cumhuriyet*, (1 Şubat 1932).

Nadi, Y. "Ayasofya'nın Yıkılma tehlikesi", *Cumhuriyet*, (3 Eylül 1933).

"Reisimiz Büyük Önderi dün Ayasofya müzesinde tetkikat yaparlarken göstermektedir.", *Milliyet*, (7 Şubat 1935).

"Türkçe kur'an, dün ilk defa okundu", *Cumhuriyet*, (23 Kânunusani 1932).

V. Kitaplar

Alikılıç, D., *Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi*, Tarihi Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004.

Akçay, İ., *Ayasofya Camii*, Hakses Neşriyat, Ankara, 1968.

- Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y., *Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.
- Cundioğlu, D., *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çift, P., Altunay, E., *Ayasofya'nın Gizli Tarihi*, Beyaz Baykuş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Davison, A., *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çev. Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ercan, Y. (Sad.), *Esat Efendi Osmanlılarda Töre ve Törenler (Tefrişat-ı Kadime)*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.
- Ergin, O., *Türk Maarif Tarihi Cilt V*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.
- Eyice, S., *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore*, Çituris Biraderler Basımevi, İstanbul, 1951.
- Gözaydın, İ., *Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Hocaoğlu, D., *Laisizmden Milli Sekülerizme Laiklik Sorununun Felsefi Çözümlemesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1995.
- Husserl, E., *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*, (Çev. Harun Tepe), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Kandemir, İ. (2004). *Ulu Mabed Ayasofya*, Ekip Matbaa, İstanbul.
- Kara, İ., *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler II. Cilt*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989.
- Katipoğlu, C., Yüksel, Ç. C., "Cumhuriyet'in Politik Simgesi Olarak Ayasofya "Müzesi", *Mekân ve Kültür* (Der. Emine Onaran İncirlioğlu, Barış Kılıçbay), Cem Veb Ofset, Ankara, 2011.
- Kışlalı, A. T., *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2001.
- Kleinbauer, W. E., White, A., Matthews, H., *Ayasofya*, (Çev. Handan Cingi), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- Litographed Lois haghe, Aya Sofia Constantinple, As a Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid From the Original Drawings By Cheavalier Caspard Fossati.
- Mardin, Ş., *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mardin, Ş., *Türkiye, İslam ve Sekülerizm Makaleler 5*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Özekmekçi, M. İ., "Türk Sağında Ayasofya İmgesi", *Türk Sağı Mitler, Fetişler Düşman İmgeleri* (Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014
- Parlak, D., *Laikleşme Sürecinde Camiler Geç Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.
- Serdengeçti, O. Y., *Ayasofya Davası'nın Hakiki ve Hukuki Durumu*, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Tansel, S., *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999.

Yanardağ, A., *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

Yücel, E., *Ayasofya Müzesi*, Asri Basımevi, İstanbul, 1986.

VI. Makaleler

Akan, E., "Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi Üzerine Bir Araştırma", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125/247, (Temmuz-Ağustos 2020), ss. 313-328.

Baş, N., "Ayasofya'm", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 2/14, 1968, s. 34.

Eldem, E., "Ayasofya: Kilise, Cami, Müze, Simge", *Toplumsal Tarih*, 254, (Şubat 2015), ss. 76-85.

Ebuzziya, Z., "Ezan Sesine Hasret Ayasofya", *İslam Mecmuası*, 46, (Haziran 1987), ss. 16-18.

İşler, A., Ayasofya'nın Tekrar Camiye Dönüştürülmesi Meselesi ve Fetih Kutlamaları 1950-1970, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2, 2020, ss. 301-307.

Kafescioğlu, Ç., "İstanbul'un Tarihi ve Ayasofya", *Toplumsal Tarih*, (Ocak 2014), 241, ss. 4-8.

Kafescioğlu, Ç., Necipoğlu, N., "Ayasofya: Kimlik, Hafıza ve Mekân Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışma", *Toplumsal Tarih*, 254, ss. 41-43.

Kısakürek, N. F., "Ayasofya", *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1/10, (Şubat 2015), 1967, ss. 11-13.

Mısırlı, G., Erdoğan, M., "Ayasofya ile İlgili Haberlerin Medya ve İdeoloji Bağlamında Çözümlemesi Türk Yazılı Basını", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9/1, (Mart 2021), ss. 351-372.

Öztürkci, A. (January 2021). "Türkiye'nin 1930'lar Blok ve Pakt Politikaları Bağlamında Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi", *Social Science Development Journal*, 6/23, ss. 1-15.

Ömer Tellioglu, "Tüm zamanların en stratejik camii: Ayasofya", *Gerçek Hayat*, 962, 1-7 Nisan 2019, ss. 28-30.

Uluslan, Ş., "Atatürk Dönemi Din Uygulamaları (1923-1938) (Yorumlar, Eleştiriler, Değerlendirmeler)", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, 11, 2018, ss. 306-320.

Yeşil, A., Ulaş, M., "İdeoloji ve Medya Batı ve Ortadoğu Basınında Ayasofya Haberleri Üzerine Söylem Analizi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (Aralık 2020/2), ss. 250-271.

VII. Tezler

Akan, E., *Cumhuriyet Döneminde Ayasofya*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çanakkale, 2008.

İkinci, A., Osmanlı'dan Cumhuriyet Ayasofya, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Şahin, E., Türkiye'de İktidar İdeolojisinin Mekâna Yansıması: Ayasofya Örneği, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, İstanbul, 2014.

VIII. Ansiklopediler ve Koleksiyon Eser

Aziz Ogan Koleksiyonu, Boğaziçi Üniversitesi Arşiv ve Dökümantasyon Merkezi kayıtları

Eyice, S., "Ayasofya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 4. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 206-210.

Eyice, S., "Ayasofya", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt I, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 446-457.

Mansel, A. M., "Ayasofya", Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi 2. Cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 47-53.

IX. İnternet Kaynakları

Mason Localarının kapatılması, <https://www.mason.org.tr/turkiyede-masonlugun-tarihcesi>, Erişim Tarihi: 5.12.2021 (22.44).

Namazı Bozan Şeyler, <https://kurul.diyaret.gov.tr/Cevap-Ara/1034/icinde-resim-bulunan-evde-namaz-kilinir-mi-?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn5PJ8DgFEAoa2xtNuyterRk%3d>, (Melekler, içerisinde köpek ve resim/heykel bulunan eve girmezler), Erişim Tarihi: 12.12.2021 (21.41).

MHP'li Halaçoğlu: Ayasofya'yı müze yapan belgedeki Atatürk imzası sahte, <https://t24.com.tr/haber/mhpli-halacoglu-ayasofyayi-muze-yapan-belgedeki-ataturk-imzasi-sahte,244652>, Erişim Tarihi: 26.12.2021 (08.36).